

סימן כה

יהלום שאבד תוך כדי בדיקתו

שאלה:

אדם לקח יהלום בפינצטה כדי לבדוק האם לקנותו. תוך כדי הבדיקה, עף היהלום מן הפינצטה ונעלם. (יש לציין שנטילת היהלום בפינצטה היא דבר מקובל, ומידי פעם אכן קורה שהיהלום עף ממנה, אלא שבד"כ הוא נמצא בחדר, אך הפעם לא מצאוהו.) עפ"י הנהוג בין סוחרי היהלומים, כאשר מתרחש דבר כזה באולם המכירות – האחריות היא של הבודק. אולם, בנידון זה התרחש הדבר במשרדו של המוכר. האם חייב הבודק לשלם לסוחר היהלומים?

תשובה:

נאמר במסכת בבא בתרא (דף פח עמוד א):
אמר שמואל: הנוטל כלי מן האומן לבקרו ונאנס בידו – חייב. והני מילי הוא – דקיצי דמיה.
נחלקים הראשונים בבאור התנאי של "קיצי דמיה":
דעת הרשב"ם שם שהכוונה למוצר שמחירו ידוע:
שדמיו קצוצים כגון רחיים של פלפלין ושאר כלים קטנים שדרך לעולם לתת בפשר פשוט.
דעת הרשב"א שם, לעומת זאת, שאין די בכך שמחיר המוצר ידוע, אלא יש צורך שהמוכר יאמר במפורש לקונה בכמה הוא מוכר את המוצר. וזו לשונו:
ודוקא דקיץ דמיה מפי המוכר או שאמר עכשיו בפירוש כלי זה בכך וכך ואי נמי שקצץ דמים פעם אחת לכל מי שבא ליקח ממנו כלי כזה... הא לאו הכין לא קנה, ואע"פ שמוכרין כיוצא בו בעיר בקצבה ידועה, דאכתי לא סמכא דעתיהו דילמא אין המוכר מתרצה בכך ואין הלוקח מתרצה לכך.
דברי שמואל מובאים גם במסכת נדרים (דף לא עמוד א) אך בלא הסיפא של דבריו "והני מילי הוא דקיצי דמיה". מאידך, הוזכר שם תנאי אחר שלא הוזכר במסכת בבא בתרא. עפ"י הגמרא בנדרים, דברי שמואל עוסקים רק ב"זבינא חריפא" – דהיינו מוצר שיש לו קופצים רבים לקנותו:

הגמרא בנדרים לומדת מדברי שמואל שבעיסקה של מכירה נחשב הלוקח כמי שנהנה, ולא המוכר, והנאתו זו היא הסיבה לחיובו באונסין.¹ על כך מקשה מן המשנה שם האומרת:

שאיני נהנה מישראל – לוקח ביותר ומוכר בפחות; שישראל נהנין לי – לוקח בפחות ומוכר ביותר,

ממשנה זו מוכח שמוכר שאסר על עצמו הנאה מישראל אסור לו למכור מוצר בשווי, אלא רק בפחות משווי, ומכאן שמכירה בשווי נחשבת הנאת המוכר – בסתירה לדברי שמואל.

בתרוץ הקושיה אומרת הגמרא:

מתני' בזבינא מיצעא, ודשמואל בזבינא חריפא.

דהיינו, המשנה הרואה עסקה רגילה של מכירה כהנאתו של המוכר עוסקת בחפץ רגיל, שכאשר נמכר בשווי נהנים הן המוכר והן הקונה. שמואל לעומת זאת, עוסק בחפץ שיש עליו קופצים רבים לקנותו, ומכירת חפץ זה נחשבת אכן כהנאתו של הלוקח, כפי שמבאר שם הר"ן:

דבזבינא מצינא איכא הנאת מוכר ולוקח, ומש"ה כשאסר הנאת ישראל עליו לוקח ביתר ומוכר בפחות כי היכי דלא לתהני, וכשאסר הנאתו על ישראל לוקח בפחות ומוכר ביתר כי היכי דלא ליתנהו אינהו, דבזבינא מצינא כי מזבן ליה שוה בשוה תרוייהו מתנהו.

נחלקים הראשונים בישוב שתי הסוגיות:

דעת הריטב"א שכל אחת מהסוגיות עוסקת במקרה אחר: הסוגיא בבא בתרא עוסקת במוצר שדמיו קצוצים וע"כ אין בו צורך בתנאי של "זבינא חריפא", ואילו הסוגיא בנדרים עוסקת במוצר שאין דמיו קצוצים ועל כן בו יתחייב הלוקח באונסין רק במקרה של "זבינא חריפא".²

אולם, רוב הראשונים סוברים שהסוגיות משלימות זו את זו ולפי שתי הסוגיות יש צורך בשני התנאים, הן של "קצי דמיה", והן של "זבינא חריפא", וכפי שכותב הר"ן בנדרים שם:

ונהי דהכא לא חש לפרושי דהא דשמואל דוקא דמיה סמך ליה אסוגיין דבפרק הספינה כי היכי דהתם נמי לא חש לאוקמה דוקא בזבינא חריפא כדמוקי לה בסמוך משום דההיא סוגיא דהתם אסוגיא דהכא נמי סמכא.³

1. בבאור הטעם המדויק לחיוב באונסין – ראה לקמן.

2. טעמו של הריטב"א יתבאר לקמן.

3. וכן הוא בספר הישר לר"ת (חלק החידושים) סימן פא, ר"י מיגאש בבא בתרא פ"א ע"א ד"ה כמעשה, רשב"א שם ד"ה גופא. וכן משמע ברשב"ם שם ד"ה והני מילי. והר"ף בבא מצינא (נז ע"א) ורא"ש שם (פרק ח סימן יג) גרסו במפורש גם בסוגיא בנדרים "והני מילי דקייצי דמיה".

הנוטל כלי לבדוקו – שואל או קונה

נחלקים הראשונים בשאלה מחמת איזה דין מטילים אחריות על הנוטל כלי לבדוקו. יש הסוברים שהלוקח נחשב כשואל של החפץ משום ש"כל ההנאה שלו", שהרי יכול לקנות את החפץ אם ירצה,⁴ ויש הסוברים שהיות שלוקח משך את החפץ לשם קנייתו, הרי הוא נחשב כקונה של החפץ אלא אם כן גילה דעתו שאינו מעוניין בו.⁵

הריטב"א⁶, לשיטתו לעיל, מבחין בענין זה בין חפץ שמחירו קצוב אך אינו "זבינא חריפא", לבין חפץ שהוא "זבינא חריפא" ואין מחירו קצוב:

דכל היכא דקצץ דמים הוי ליה לוקח כל זמן שלא אמר או שלא גלה דעתו שאינו רוצה בו, וכיון דלוקח הוא ברשותיה קאי לאונסין ולא בעינן בהא זבינא חריפא, אבל היכא דלא קיצי דמיה אין כאן מקח כלל דמשיכה בלא פסיקת דמים לא קניא כדאיתא בפרק הספינה ובפרק בתרא דע"ז, וכיון שכן אין לחייבו לזה אלא מטעם שנעשה עליו כשואל הואיל וכל הנאה שלו ולא חשיב כל הנאה שלו אלא היכא דהוי זבינא חריפא.

לשיטת הריטב"א, יחשב הלוקח כקונה בחפץ שדמיו קצובים אף אם אינו "זבינא חריפא", ויחשב כשואל בחפץ שאין דמיו קצובים – ובתנאי שיהיה "זבינא חריפא", אך, כאמור לעיל, רוב הראשונים חולקים על הריטב"א בענין זה.

מדברי הרמב"ם ניתן לדייק כי יש להבחין, לדעתו, בשלושה סוגי חפצים: חפץ שהוא חביב על הלוקח, חפץ שהמוכר קץ בו, וחפץ בינוני, וזו לשונו של הרמב"ם (הלכות מכירה פרק ד הלכה יד) וז"ל:

הנוטל כלים מן האומן על מנת לבקרו, אם היו דמיו קצובין ונאנס בידו חייב בדמיו, הואיל ודמיו קצובין, מעת שהגביהו נעשה ברשותו, והוא שיגביהו כדי לקנות את כולו, ויהיה אותו חפץ הנמכר חביב על הלוקח, אבל חפץ שהמוכר קץ בו והוא מבקש ורודף למכרו, הרי הוא ברשות המוכר עד שיפסוק הדמים ויגביהו הלוקח אחר שפסק.

נחלקו האחרונים בדעת הרמב"ם בדינו של נוטל החפץ לבדוקו בכל אחד מסוגי החפצים הנ"ל:

לדעת התיבנות,⁷ סובר הרמב"ם שבכלי החביב על הלוקח ודמיו קצובים תהיה אחריותו הן מטעם לוקח והן מטעם שואל, בכלי שהמוכר קץ בו אף שדמיו

4. רשב"ם בבא בתרא פח ע"א ד"ה והני מילי בהסבר שני. תוס' שם פז ע"ב ד"ה הלוקח.
5. רש"י בבא מציעא פא ע"א ד"ה ונאנסו בהליכה חייב. רשב"ם בבא בתרא שם בהסבר ראשון. תוס' בבא בתרא שם בשם ר"י. רשב"א שם פח ע"א ד"ה גופא.
6. ריטב"א בבא מציעא דף פא עמוד א ד"ה תניא.
7. נתיבות המשפט סימן קפו ס"ק א.

קצובים, לא תהיה לו אחריות לא מטעם לוקח ולא מטעם שואל, בכלי בינוני תהיה אחריותו מדין לוקח.

לדעת הלחם משנה, רק אם מגביה הכלי **על מנת לקנותו** ייחשב לוקח, והיות שבהלכה זו עוסק הרמב"ם בנוטל כלי **על מנת לבקרו**, לא ייחשב כלוקח אלא כשומר, בהתאם לסוג הכלי: בכלי החביב על הלוקח ייחשב כשואל ויתחייב באחריות גם באונסין, בכלי שהמוכר קץ בו יחשב כשומר חנם ויתחייב רק בפשיעה, ובכלי בינוני – יחשב כשומר שכר החייב בגניבה ואבידה ופטור באונסין.

לדעת המחנה אפרים,⁸ סובר הרמב"ם שנוטל הכלי נחשב כלוקח ולא כשואל. להסברו, סובר הרמב"ם, שבחפץ החביב על הלוקח די בכך שהמוכר קצב את דמיו, אף שהלוקח לא הסכים למחיר, כדי שיחשב ברשות הלוקח, ובמקרה זה יוכל הלוקח לחזור בו ולומר איני רוצה בו אף שהוא טוב. לעומת זאת, בחפץ שהמוכר קץ בו, יחשב ברשותו של הלוקח רק לאחר שהלוקח הסכים למחיר ואמר "כלי זה אני לוקחו בכך וכך על מנת לבקרו אם הוא טוב". במקרה זה, אם ימצא החפץ טוב לא יוכל הלוקח לחזור בו.

נפקא מינה בין הגדרת הנוטל כשואל לבין הגדרתו כלוקח, תהיה, לדעת הנה"ב, ברגע שהנוטל גילה דעתו שאינו מעוניין בחפץ: לסוברים שחיובו של הנוטל הוא מדין קונה – ברגע שגילה דעתו שוב אינו נחשב כקונה ויהיה פטור באונסין. ההסבר לכך הוא, שהלוקח נחשב כקונה על תנאי שלא יחזור בו, וברגע שחזר בו בטל התנאי והתבטלה המכירה. לעומת זאת, לסוברים שחיובו הוא מדין שואל – הרי שגם לאחר שגילה דעתו שאינו מעוניין בחפץ עדיין יחשב כשואל, עד שיחזיר את החפץ לבעליו, כדין כל שואל שחייב באחריות על החפץ ששאל עד שמחזירו למשאל.⁹

סיכום השיטות ופסק ההלכה

אחריות הלוקח במקרה שהכלי שלקח לבדיקה אבד באונס קיימת בהתאם לשיטות הבאות:

רוב הראשונים וכן הלחם משנה בדעת הרמב"ם: בכלי החביב על הלוקח שמחירו קצוב (נחלקים האם הלוקח נחשב כקונה או כשואל).
ריטב"א: בכלי החביב על הלוקח אף שאין מחירו קצוב (הלוקח נחשב כשואל).
 בכל כלי אחר שמחירו קצוב (הלוקח נחשב לקונה).

8. מחנה אפרים הלכות שומרים סימן כד.

9. נתיבות המשפט סימן קפו ס"ק א, וראה בענין זה לקמן. וראה גם במחנה אפרים הלכות שומרים סימן כד שהביא נפק"מ נוספת: דין "בעליו עמו". אם נחשב כשואל והבעלים היו עמו במלאכתו יהיה פטור, ואם נחשב כלוקח – יהיה חייב.

נתיבות בשיטת הרמב"ם: בכלי החביב על הלוקח שמחירו קצוב (הלוקח נחשב כקונה ושואל). בכלי בינוני שמחירו קצוב (הלוקח נחשב כקונה).

מחנה אפרים בשיטת הרמב"ם: בכלי החביב על הלוקח שמחירו קצוב אף שהלוקח לא הביע הסכמתו למחיר. בכל כלי אחר כשהלוקח הסכים למחיר, ואמר "כלי זה אני לוקחו בכך וכך על מנת לבקרו אם הוא טוב."

להלכה פסק השולחן ערוך (חושן משפט סימן ר סעיף יא) כשיטת הרמב"ם, וז"ל:

הנוטל כלי מבית האומן על מנת לבקרו, אם היו דמיו קצובים ונאנס בידו, חייב, שהואיל ודמיו קצובים מעת שהגביהו נעשה ברשותו ואין המוכר יכול לחזור בו, והוא שיגביהנו כדי לקנות את כולו, ויהיה אותו חפץ הנמכר חביב על הלוקח. אבל חפץ שהמוכר קץ בו, והוא מבקש ורודף למכרו, הרי הוא ברשות המוכר עד שיפסוק הדמים ויגביהנו הלוקח אחר שפסק.

עפ"י ההלכה, אחריותו של הלוקח באונסין היא רק בכלים שמחירם קצוב. כאשר, לשיטת הלחם משנה יהיה זה רק בכלי החביב על הלוקח ולא בכלי בינוני, ואילו לדעת הנתיבות, גם בכלי בינוני. לשיטת המחנה אפרים, יהיה הלוקח אחראי באונסין בכלי החביב עליו שמחירו קצוב, גם אם לא הביע הסכמתו למחיר.

בנידון שבשאלה לא היה מחיר היהלום קצוב. אמנם המוכר הזכיר מחיר אך, כפי שהודה המוכר, גם מבחינתו לא היה זה מחיר סופי אלא התחלה של משא ומתן. על כן, היות שלא היתה כאן פשיעה מצידו של בודק היהלום, הוא יהיה פטור מלשלם.

נספח – הדין על פי החוק הישראלי

על פי החוק הישראלי, קונה הנוטל מוצר לשם בדיקתו, חלים עליו הוראות חוק השומרים.¹⁰ על פי הוראות חוק השומרים לא יחשב במקרה זה נוטל החפץ כשואל, משום שאינו מחזיק את החפץ על מנת להשתמש בו או להנות ממנו,¹¹ ועל כן יהיה פטור במקרה של נזק שלא יכול היה למונעו מראש. נמצא, איפא, שגם על פי החוק יהיה בודק היהלומים פטור בנסיבות אלו.

10. ראה פירוש לחוקי החוזים בעריכת ג. טדסקי, איל זמיר, חוק המכר, תשכ"ח-1968, הדפסה שניה, תשמ"ח, סעיף 450.

11. ראה חוק השומרים סעיף 1.